

Változások a történeti szintaxisban – pragmatikai háttérrel¹

1. Az utóbbi néhány évben immár a hazai nyelvtudományban is terítékre került egy, a nyelvtörténetírás szemszögéből feltett kérdés. Ez a kérdés így szól: milyen nyelvtörténetre is van vagy lenne szükségünk: rendszerközpontúra, sociopragmatikaira? Némely szerzők a radikális pragmatizálás mellett érvelnek, és a nyelvtörténet tárgyának újraértelmezését szorgalmazzák (Maitz–Molnár 2001: 324, 334). A kérdés bizonyos mértékig az ómagyar kori történeti nyelvtan (vö. A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. és II/2.) folytatásaként készülő középmagyar kori grammatika szemszögéből is megkerülhetetlen, ez indokolja a témaválasztást. A harcos radikalizmust, amely elméletileg deficitesnek minősíti a rendszergrammatikai szemléletet (meg sem említve a nyelvi változás elméletét, a grammatikalizációt) talán inkább ignorálni érdemes; a kapcsolódási pontok keresése előbbre vihet. Mindamellett előfordulnak enyhébb hangvételű kritikák is, miszerint a nyelvtörténészek csak ritkán teszik fel a „hogyan függ össze a grammatikai szerkezet változása a pragmatikai tényezőkkel?” (vö. Sárosi 2003: 444) kérdést. Szándékom, hogy a továbbiakból kiderüljön: ez sincs így, s hogy a kontextus szerepe a nyelvi változások leírásában sokkal kevésbé van és volt elhanyagolva, mint azt a történeti grammatikusok szemére vetik. De hogy a régi-új kérdéssel való foglalkozás mégsem érdektelen, mutatja, hogy egyéb nyelvek grammatikaírásával kapcsolatban is felmerül. A közelmúltban jelent meg egy konferenciaanyag, amely a német történeti nyelvtanírás elvi-elméleti kérdéseivel foglalkozik. Ennek bevezető, vitaindító előadásában Oskar Reichmann 13 megválaszolható kérdést tesz fel. Ezek alapvető módszertani, továbbá nyelv- és leíráselméleti döntéseket érintenek. A 9. közülük a pragmatika-grammatika prioritásproblémáit veti fel.² A német nyelvtörténetírás kérdésfeltevésai a mi szempontunkból azért is figyelmet érdemelnek, mert az ő készülő történeti nyelvtanuk is nyelvi korszakok szerinti metszetek formájában íródik, illetve részben dolgozódik át; rendszergrammatikai³ kiindulású – problémáink tehát hasonlóak.

2. A pragmatika – a nyelvészeti – zavarba ejtően sok (kitágított-leszűkített) felfogásban szerepel a különféle szakmunkákban, így az első tisztázandó kérdés: melyik pragmatikafogalommal dolgozzunk? A pragmatika legtágabb értelemben: nyelv a használatban; szűkebben: a kommunikatív cselekvés szabályosságait kutató tudomány (Jürgens 1999: 16), még szűkebben: a nyelvi jeleknek a beszédhelyzet alapján kikövetkeztethető jelentésével foglalkozó tudomány (Kiefer é. n. 5). A történetiség szempontját is szem előtt tartva talán Verschueren meghatározása felel meg a leginkább: a pragmatika egyfajta szemléletmód: a nyelvi jelenségeknek a nyelvhasználat folyamatai és sajátosságai felől való szemlélete. Ilyen pragmatikus perspektíva valamennyi nyelvi szinten kimutatható (Fehér 2004: 2).⁴

3. Ugyancsak eltérőek a felfogások a grammatika és pragmatika viszonyának megítélésében is. Ezt némelyek additívnak tekintik – azt állítva, hogy a szintaktikai és a szemantikai komponens mellett a pragmatika csupán egy harmadik (ez a felfogás többnyire kritikát vált ki), mások viszont integratívnak tartják (Jürgens 1999: 17–9). Akárhogy is van azonban: kölcsönös függésükben nem

¹ Előadásként elhangzott a Magyar Nyelvészek VII. Nemzetközi Kongresszusán 2004. augusztus 31-én.

² „Betrachtet man in einem sehr fundamentalen sprachtheoretischen Sinne die Pragmatik als der Grammatik vorgeordnet oder schreibt man, das Umgekehrte voraussetzend, eine Grammatik ohne Berücksichtigung der Pragmatik? Für welche Sprachstufen spielt sich diese Frage welche Rolle?” (Reichmann 2003b: XII–XIII).

³ Während viele Arbeiten im deutschen Sprachraum ursprünglich gleich auf syntaktische Phänomene ausgerichtet waren und sich dann den außersprachlichen Bedingungen öffneten, verlief der Weg in der amerikanischen Forschung meistens eher umgekehrt” (Betten 1990: 325).

⁴ Nagyon hálás vagyok Fehér Erzsébetnek, hogy pragmatikai előadásainak bőséges vázlatát rendelkezésemre bocsátotta.

lehet kétség. A pragmatikai funkció grammatikai struktúra segítségével realizálódik; – a grammatikai struktúrák pedig csak mint pragmatikai egységek aktualizálódnak. A grammatikának azonban – ha történeti – a nyelvi változásról (is) számot kell adnia, kettejük részarányát ezért a kutatásokban befolyásolhatják egyéb tényezők. Ilyen tényező a vizsgált nyelvi korszak időbeli elhelyezkedése. A grammatikain kívül eső szociopragmatikai szemléletmód alkalmazhatósága és a vizsgált nyelvi korszak régisége egymással fordított arányban látszik állni. Íme egy idézet erre vonatkozóan az egyik tanulmányból: „Az újfelnémet kornak ez a szakasza [a 19. századról van szó] ugyanis egy történeti grammatikus számára – a nyelvi rendszerben végbemenő változások csekély mértékének köszönhetően – valóban nem sokat ígér, szociopragmatikai megközelítésben azonban egy változásokban gazdag, jól elhatárolható, önálló nyelvtörténeti korszakot testesít meg” (Maitz 2000: 510). A másik oldalról viszont azt tehetjük hozzá, hogy igen korai korszakok alig néhány (s többnyire kevésbé differenciált) szövegemléke meg azt teszi nehezzé, hogy a pragmatikus szövegnyelvészet deklarált alapkérdéseire lehessen általuk megbízható választ találni. Arra tudniillik, hogy az adott korszakban ki, milyen szöveget alkot és használ, milyen kommunikációs szükségletből, milyen intencióval és milyen nyelvi eszközök segítségével (Maitz–Molnár 2001: 327). Bár: éppen az új nyelvtörténeti tankönyvben kaptunk kiváló példát Gallasy Magdolnától arra, hogy a nyelvemléktelen ősmagyar kor nem rekonstruálható szövegeiről mi mindent lehet elmondani (Gallasy 2003: 268–76). Általában azonban a korai korszakokban a felsorolt szempontokból nyilván a nyelvi eszközökre vonatkozót lehet a legmegbízhatóbban kutatni. A fent említett időbeli összefüggésre egyébként Reichmann is utal, hiszen feltett kérdései között az is szerepel, hogy melyik nyelvtörténeti korban milyen szerepet játszhat a pragmatika (l. a 2-es lábjegyzetet).

Van azonban egy másik (immár nem nyelvtörténet-specifikus) összefüggés is a grammatika és a pragmatika viszonyában: bár a pragmatikai perspektíva minden nyelvi szinten kimutatható, magasabb nyelvi szinteken jobban érvényesülhet. Ennek az oka jól ismert, és roppant egyszerű: a magasabb nyelvi szintek esetében a nyelvhasználónak többnyire variánsok egész sora áll a rendelkezésére, s a variációs lehetőségek megléte miatt előtérbe kerül a **választhatóság**. Igaz, ez nem mondható éppen előnyösnek a történetiség szempontjából: a fejlődésvonalak megrajzolhatóságát teszi ugyanis nehezzé. (Ezért is nem számítottott/számítódik a mondatban a nyelv történetének vizsgálatában kedvelt munkaterületnek; – vö. Benkő 1988: 165; 1993: 22). Ami azonban hátrány a diakrón fejlődésvonalak megrajzolhatósága szempontjából, előny a másik oldalon: a választhatóság nagyobb teret enged pragmatikai szempontok érvényesítésére, illetőleg lehetőséget biztosít az ilyenek vizsgálatára. Csak megjegyzésként: az említett két arányosság meglétét verifikálja, hogy a pragmatika saját kitüntetett kutatási területét a jelenhez (egyik fő adu a beszédhelyzet) a nyelvi szerkezetek közül pedig a szöveghez, a diskurzushoz köti. Választani tehát ott lehet, ahol van miből, ahol maga a rendszer kínálja fel a fakultatív realizációs változatok egész sorát. Ezeknek a választható lehetőségeknek a száma azonban nemcsak a nyelvi szinttől nem független, hanem – ezen belül – magának a nyelvi kategóriának a részrendszerben elfoglalt helyétől sem. Ha a példáimmal a saját házam táján, az összetett mondatok körében maradhatok, akkor ebből a szempontból az erős grammatikai kötöttségű *hogy* kötőszós mondatokat állítanám szembe például a hasonló mondatokkal.

4. A lehetőségeket tehát a rendszer nyitja meg, a megvalósulás útja pedig a **szövegtípusokon** keresztül vezet, amennyiben ezek bizonyos – választható – grammatikai formákat preferál(hat)nak. Egy-egy szövegfajta a lehetőségek közül specifikus módon gyakorlattá tehet valamilyen jelenséget. Ahhoz persze, hogy a különféle szövegfajták kedvezményezett szintaktikai megoldásait meg lehessen ragadni, hogy be lehessen bizonyítani: nem egyszeri, esetleges, hanem rendszeres(ebb)en fellépő jelenségekről van szó, kvantitatív módszerek alkalmazására is szükség van. A pragmatika szempontjából a választások indítékának a vizsgálata alapvető (vö. Sárosi 2003, 446), grammatika-történeti szempontból azonban ezeknek a nyelvi változásokra gyakorolt hatása, a változásokban betöltött szerepe a súlyosabb kérdés. Magyarán az: hogyan alakítja a nyelvhasználat a grammatikai

rendszer. E tekintetben több lehetőség mutatkozik. Az illusztrációk továbbra is az alárendelő mondatok köréből származnak.

Első eset: Egy bizonyos szövegtípus előnyben részesít egy jelenséget, de a nyelvi rendszer szerkezetére az adott korban ez nincs érzékelhető hatással.

A szakácskönyv mint szövegtípus például előszeretettel alkalmaz időhatározói mondatokat (a középmagyar grammatikához használt mintában ez az alárendelt mondatok 20,6%-a). A pragmatikai *miért?*-re azt válaszolhatjuk: a főzés folyamatában nyilván fontos hangsúlyozni, hogy az elvégzendő cselekvések, amelyeket a főmondat és a mellékmondat nevez meg, időben hogyan viszonyuljanak egymáshoz: „és mikor fel akarod adni, egy tálban metéld fel” (Szak. 40); „és mikor töröd, rófa vizzel öntözd” (50); „mikor a’ petsenye félig megfűlt, fpékeld-meg tiztított fokhagymával” (52). A feltételes mondatok (egyik cselekvés, állapot feltétele a másíknak) még gyakoribbak (33,3%): „ha az nints, tsak czitrom vizzel-is jó” (41); „Ha levet akarfz néki tsinálni, ...egy kalán lifzet tégy belé” (53); „eczetet-is tehetfz belé, ha fok eczeted vagon” (55–56). (Alig van viszont tárgyi mondat – pedig más műfajokban általában azok szoktak a leggyakoribbak lenni – itt mindössze 2,9%-ot tesznek ki.) Az időhatározói és feltételes mondatok sűrűségének azonban a középmagyarban változási következménye nincs, előnyben részesítésük tisztán pragmatikai kérdés. A tudományos próza (pl. Melius Herbárium) rendkívül szikár (olykor hiányos) mondatszerkezeteivel kapcsolatban hasonló jelenségről számolhatunk be. Ezekben rendszeresen történik hivatkozás korábban már említett vagy az olvasó/befogadó háttértudását igénybe vevő tényekre, s ezekhez megfelelő grammatikai keretnek tűnik az állítmányi tagmondat együttes szerkezete. (Más esetekben ilyeneket többnyire fáradtságosan kell összevadászni a szövegekből, itt viszont bőséggel vannak: „Az erdei Bařilicomnac azon hařna, mint à Fodor Mentánac” [Herb. 111a]; „Ha penig parlař embert veřle azon hařna à ki à Pulegiomnac” [Herb. 110b]). A mellékmondat helyén akár csupán utalás is állhat: „Ha fereřteř veřle azon hařna: Lásd oda fel à Méntat” (Herb. 110b). Ez is megmarad azonban tisztán pragmatikai ügynek.

Második eset: Egy-egy szövegtípusban olyan funkcionális variánsok közötti választást lehet megfigyelni, mégpedig többnyire (bár nem feltétlenül) időben eltérően, különféle nyelvtörténeti korszakokban, amelyek tartalmilag (referenciálisan) ugyanazt valósítják meg, grammatikai megformálásukban (prezentációjukban) viszont eltérnek. (Ezt a jelenséget szokás mondattani szinonimianak nevezni; – vö. Kiss 1993; Károly 1980: 46; Haader 2001: 367–8, Dömötör 2003: 449). Leginkább a vallásos étellel kapcsolatos szövegek kínálnak itt bőséges anyagot – elsősorban a bibliák, amelyeket különböző időszakokban újra és újra, de más-más pragmatikai háttérrel fordítottak le. A középmagyar kortól kezdve – amellet, hogy érzékeljük és le tudjuk írni a nyelvi változást – ismerjük a szövegalkotók társadalmi-kulturális háttérét, intencióit, fogalmaink lehetnek a megcélzott befogadói rétegről, így megpróbálhatunk következtetni arra, miért választotta a fordító a szóban forgó variánst. Így aztán ezek a szövegváltozatok igazi csemegék grammatikusnak-pragmatikusnak egyaránt. A szinonimikus jelenségek közül megemlíthetjük az ugyanazon latin helyén megjelenő igeneves szerkezeteket, illetőleg mellékmondatokat. Egy igenév (főleg, ha határozói) ugyanúgy képes megszervezni bővítménykörét, mint az ige, tehát ugyanazt a tartalmat képes kifejezni; a mellékmondat viszont redundánsabb, szellősebb. Az igeneves szerkezeteket felváltó mellékmondatok megszorodása a magyartól tipológiailag különböző más nyelvekben is végbement. Herman József erre a kérdésre pragmatikai választ adott (Herman 1967: 163–6). A redundáns változat megerősödését tanulási-lektani okokkal hozta kapcsolatba, mert a redundáns jelsorokat könnyebben el lehet sajátítani. Ennek nem mondanak ellent a bibliafordítások példái sem. Belőlük az derül ki, hogy a korai kódexek igeneves szerkezeteit a későbbiekben mellékmondatos szerkesztés váltja fel. A későbbi megnevezéssel elsősorban a középmagyar bibliafordításokra gondolunk (Pesti, Sylvester), bárha későbbi kódexszöveget is jelenthetnek olykor. A szerkesztésmód cseréje természetesen egyúttal a tagmondatszám megemelkedését is jelenti, és hatással van a mondat egész makroszerkezetére is. Találunk olyan bibliai verset is (Mt. 26: 47), amelyben a MünchK. egyetlen tagmondatának Sylves-

ternél egyenesen hat tagmondat felel meg. Nagy valószínűséggel gondolhatjuk, hogy az erasmista Sylvester kifejtett, terjengős fordításával a reformáció kezdeti szakaszának minél pontosabb és részletesebb anyanyelvű bibliaismeretét akarta elősegíteni. Illusztrációként az adatok, elsőként a MünchK. (ez az adat két többszörösen bővített igeneves szerkezetet tartalmaz): „*Meg o è bèzellèttè im èliouo Iudas a· tizènkèttò kòzzòl eg z o vèlè loc golèkezèt tòrockèl z rudackal / èz èztettèc a· papi fèdèl-mectòl / z a· nepecn^c vènitòl*” (33ra–33rb); Sylvester fordítása: „*Meg mikoronn ezt mondanā / imē az Iudās ki az tizenkēt tanýtuānnak èggik vala / eliuta / ès ũ uele nag fereg nip vala mell fereg nip fel kiþúlt vala tóròkuel ès fabotokual / es mell fereg boczáttatott vala az papoknak feiedelmitűl / ès az nipeknek vinitűl*” (Sylvester: ÚT. 43; a virgulák nem a tagmondathatárok jelölésére szolgálnak, hanem Sylvester saját tagolójelei). Az első hivatalos katolikus fordítást készítő, jezsuita Káldi többnyire ismét a latinhoz ragaszkodó igeneves megoldásokhoz nyúl vissza. Döntése, fordítói magatartása – társadalmi és vallási helyzetének ismeretében – érthető. A különböző korokban keletkezett bibliafordítások kellő számú versének vizsgálata alapján, a szinonim lehetőségek közötti választások azonosságaiából és különbözőségeiből kirajzolódnak a mintakövetési vonalak. Ezeket többnyire a felekezeti hovatartozás és az időbeliség hálózata determinálja. Ez, azaz a választás motivációjának kiderítése lenne a pragmatikai komponens. A nyelvi változások szempontjából viszont azt mondhatjuk, hogy a mellékmondatos szerkesztésmód előretörése funkcionális variánsával, az igeneves szerkezettel szemben, megfelel a szerkesztésmódokra nézve a nyelvi változások általános szintetikus → analitikus irányvonalának.

Harmadik eset: A grammatikai preferencia nyelvi változást idéz elő, (rész)rendszerváltoztató tényezővé válik. Ez a leggazdagabb csoport, ide tartozik tulajdonképpen az összetett mondatokban zajló valamennyi (korábbi és későbbi) grammatikalizációs folyamat, hiszen mind pragmatikai indítatású. Egy apróbb, de pragmatikai szempontból talán mutatósabb példa közülük: A legendák – mint szövegtípusok – feltűnően nagy számú fokhatározói mondatot tartalmaztak. A fokhatározói mondat expresszív, érzelmileg telített mondat típus. „Semleges” formában nem is fordul elő, hanem csupán sajátos jelentésárnyalattal együtt: a cselekvés (történés), tulajdonság vagy mennyiség intenzitását ugyanis mindig vagy hasonlításal, vagy következménnyel együtt nevezi meg. A legendák és az exemplumok az érzékletes láttatás által az érzelmekre akartak hatni, s ehhez kiválóan megfeleltek a fokhatározói mondat tulajdonságai. Egy különlegesen szép, láncolatos adatsor a VirgK.-ből: „*es mikoron az bezedeket halotta volna az wrdwg. ... meg haraguek. anera hogi asis melet valo kw hegieket. meg zagata. vgi hogi. az nagi kw zakadasokat egibe vere. oli igen. hogi ebwl lwn czatogas es nagi villamas es twznek nagi zikrazasa. es lwn olý igen nagon. hogi ez nagi zwrnywsegre bodogsagos zent Ferencz. es mind w tarisi acellabol ky hertelekedenek*” (VirgK. 22). Az intenzitásnövelés, az expresszivitás iránti igény sorra hozta létre az ómagyarban a főmondatokban az újabb és újabb, egyre erőteljesebben ható fokhatározói utalószókat: *olyigen, olyigen nagyon, úgyannyira*. De a hasonló indítékokból ugyancsak szívesen és gyakran választott hasonló mondatokban is több új elem keletkezett: *úgymint, olymely, olymint, olymiképpen, olyha, olymelyha*.

Lehet persze egyéb jelenségeket is említeni. Például az ellipszis okozta nyelvi változásokat, amelyek az alárendelő mondatokra nézve sokat alakítottak a rendszeren, s amelyek éppen arra példák, hogy a kommunikációnak a szituációba ágyazottsága hogyan hat a nyelvi forma alakulására. Az ellipszis igen nagy mértékben formálta például a hasonló mellékmondatok szerkezetét. Anynyira, hogy végül ezek *mint* kötőszavából bizonyos esetekben ragmorféma értékű prepozíció vált. De több hasonló összetett kötőszó keletkezésében is működött közre ellipszis (*mintha, miképpenha, hogynem, hogysemmint* stb.).

5. A pragmatikának a nyelvtörténetbe való beépülése két úton lehetséges (vö. Sárosi 2003, 444): kutathatjuk a rendszerre tett hatását, illetve kereshetjük, hogy egyes pragmatikailag releváns kérdéseknek a rendszerben milyen elemek felelnek meg. A történeti nyelvtani metszetek készítésekor az első út a járható, és – mint már utaltam rá – ez az út egyáltalán nem járatlan. További kérdés

azonban, kell-e, szabad-e nyelvi változások magyarázataként felhasználni szociopragmatikai jelenségeket. Herman József, aki foglalkozott ezzel a kérdéssel, nem tartja alkalmasnak a nyelv társadalmi jellegének hangoztatását a nyelvi rendszert érintő változási folyamatok magyarázatára (Herman 1982: 1). Mindenesetre – ha ekként vesszük is számításba a nyelvhasználati *miért?*-ekre adott és adható válaszokat –, okvetlenül meg kell őket különböztetni az általánosabb érvényű, szigorúbb kritériumú, nagyobb hatókörű magyarázati kísérletektől. A nyelvtörténet magyarázati kísérleteivel kapcsolatban amúgy Károly Sándor is – bár más oldalról – szkeptikus. Azt írja, hogy mivel a nyelvi változásban a szituatív értelmezéseknek és átértékeléseknek van fontos szerepük, és mert ezek komplexek, és későbbi szemmel már nem ellenőrizhetők, az okok kutatásában a nyelvtörténész helyzete majdnem hogy reménytelen (Károly 1972: 123–4).

Összefoglalóan leszögezhetjük: A nyelvi rendszer variációs lehetőségeket kínál fel, amelyek között a választás többnyire pragmatikai tényezőktől irányítva valósul meg azáltal, hogy bizonyos szövegtípusok bizonyos szintaktikai jelenségeket preferálhatnak. A nyelvhasználat által befolyásolt szintaxis viszont új grammatikai változások forrástartománya lehet. Így integrálódik a nyelvhasználat és a nyelvi rendszer: pragmatika és grammatika szembeállítását tehát nem érdemes szorgalmazni. Egy úgynevezett rendszerszemléletűnek (a kifejezést kölcsönöztem), főként, ha történeti rendszer-szemléletű az illető, a nyelvhasználat, a pragmatika kérdésfeltevései nem lehetnek idegenek, s a történeti pragmatikus sem lehet meg a rendszer ismerete nélkül. Ezért aztán a Reichmann feltette kérdés is (vö. 2-es lábjegyzet) túlságosan sarkos: Egy alapvető nyelvelméleti felfogásnak megfelelően a pragmatikát a grammatika elé kell rendelni, vagy fordítva: pragmatika nélkül kell grammatikát készíteni? Egyiket sem. Máig iránytűnek lehet tekinteni, amit Károly Sándor kb. harminc évvel ezelőtt fogalmazott meg arról, milyen szempontok figyelembevételével kell történeti grammatikát készíteni (lásd Károly 1972 és 1980). Az 1972-es tanulmány címe: Kommunikáció és nyelvtörténet! Tanulmányaiban Károly szorgalmazza a jelhelyzet lehető figyelembevételét, tehát a kommunikációs helyzet, a szöveg, a társadalmi funkció stb. számbavételét. Érdemes újraolvasni őt.

Mindemellett a legnagyobb nyitottsággal és várakozással tekintünk a nyelvtörténetírás nézőpontváltásából származandó produktumok elé. Ezek, amelyeknek az ígéretek szerint általános kommunikációtörténetben, történeti szövegpragmatikában (Maitz–Molnár 2001: 325, 331) kellene megvalósulniuk, egyelőre még csupán reménybeliek.

SZAKIRODALOM

- Benkő Loránd 1988. *A történeti nyelvészet alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benkő Loránd 1993. A szinkronia korlátai a történeti nyelvtudományban. In: *Állapot és történet – szinkronia és diakronia – viszonya a nyelvben*. ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest, 17–24.
- Betten, Anne 1990b. Zur Problematik der Abgrenzung von Mündlichkeit und Schriftlichkeit bei mittelalterlichen Texten. In: Betten 1990a, 324–35.
- Betten, Anne (Hrsg.) 1990a. Neuere Forschungen zur historischen Syntax des Deutschen. *Reihe Germanische Linguistik* 103. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Dömötör Adrienne 2003. Szinonim mondatszerkezetek és formai változatok. *Magyar Nyelv* 99: 448–66.
- Fehér Erzsébet 2004. Nyelvészeti pragmatika. Előadási tematika. Budapest.
- Gallasy Magdolna 2003. Szövegtörténet. In: Kiss Jenő, Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris, 268–76.
- Haader Lea 2001. Mikrodiakronia és változásvizsgálat. *Magyar Nyelvőr* 125: 354–71.
- Herb. = Melius Peter: Herbarium. Kolozsvár, 1578.
- Herman József 1982. Szociolingvisztika és nyelvtörténet. *Magyar Nyelv* 78: 1–8.
- Jürgens, Frank 1999. Auf dem Weg zu einer pragmatischen Syntax. *Reihe Germanistische Linguistik* 207. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Károly Sándor 1972. Nyelvtörténet és kommunikáció. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok VIII*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 119–31.

- Károly Sándor 1980. Hozzászólás a „Történeti nyelvtanításunk helyzete és feladatai” c. előadáshoz. *Nyelvtudományi Értekezések* 104. Akadémiai Kiadó, Budapest, 41–53.
- Kiefer Ferenc é. n. *Jelentélmélet*. Egyetemi Könyvtár, Corvina.
- Kiss Sándor 1993. A mondattani szinonímia és átépülésének tényezői. In: *Állapot és történet – szinkronia és diakronia – viszonya a nyelvben*. ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest, 115–9.
- Maitz Péter 2000. A nyelvtörténetírás elvi kívánalmairól a német nyelv magyarországi története kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 124: 501–13.
- Maitz Péter–Molnár Anna 2001. Nyelvtörténetírás és történeti szövegnyelvészet. In: Csátár Péter, Maitz Péter, Tronka Krisztián (szerk.): *A nyelvtantól a szövegtanig*. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 322–36.
- Reichmann, Oskar 2003b. Zur Schreibung historischer Grammatiken: einführende Bemerkungen. In: Reichmann 2003a, VII–XVI.
- Reichmann 2003a. = Lobenstein-Reichmann, Anja–Reichmann, Oskar (Hgg.): *Neue historische Grammatiken. Zum Stand der Grammatikschreibung historischer Sprachstufen des Deutschen und anderer Sprachen. Reihe Germanistische Linguistik* 243. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Sárosi Zsófia 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99: 434–47.
- Szak. = Misztótfalusi Kis Miklós: *Szakátsmesterségnek könyvetskéje*. Kolozsvár, 1695.
- Sziksainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest.

Haader Lea

SUMMARY

Haader, Lea

Changes in historical syntax – with a pragmatic background

This paper discusses the relationship between grammar and pragmatics from the point of view of historical grammar writing. Language system provides a set of possibilities of variation, the selection among which is mainly directed by pragmatic factors in that certain types of texts may prefer certain syntactic phenomena. In turn, syntax thus influenced by language use may become the source of new grammatical changes. That is how language use and language system are integrated: hence, no opposition between pragmatics and grammar is worth pursuing.